

Vandmærker på Island 1640-44.

Brynjolf Sveinssons Ramuskommentar Kbhvn. AM 814, 4'o.

af Fritz S. Pedersen

Brynjólfur Sveinsson (1605 Holt, NV-Island - 1675 Skálholt) blev 1623 dimitteret fra Skálholt skole og 1624 immatrikuleret ved KU, hvor han læste i to perioder, indtil han i 1633 tog magistergraden. Omkring dette tidspunkt blev han konrektor ved Roskilde Katedralskole og fik i 1638 tildelt et rejsestipendium af domkapitlet i Roskilde. Inden han tiltrådte det, der skulle have været hans dannelsesrejse i Europa, tog han samme år til Island for at hæve en arv, men blev mod forventning valgt til biskop i Skálholt. Trods protester til kongen og en kortvarig rejse til København 1639 måtte han tiltræde embedet og må have været tilbage på Island i sommeren 1639.¹

På skolen i Skálholt, som han som biskop var forstander for, underviste han i dialektik og tog initiativet til at indføre Petrus Ramus' *Dialectica* fra 1543 som lærebog. Ramismen, hvis formål var at erstatte aristotelismen, havde haft sit højdepunkt i Nordeuropa i sidste halvdel af 1500-tallet, også med repræsentanter i København, men var i Brynjolfs studietid atter helt erstattet af aristotelismen. Hvorfor og hvordan Brynjolf havde omvendt sig til ramismen, er uklart.² I hvert fald gik han til opgaven med ildhu, idet han senest i 1640 begyndte at diktere sine elever en fyldig kommentar til Ramus' skrift. Et levn af denne virksomhed har vi i håndskriftet Kbhvn. AM 814, 4'o på godt 560 sider, skrevet dels af Brynjolfs elev Torfi Jónsson, indtil denne tog til Danmark i efteråret 1642, dels af Brynjolf selv indtil 1643. Herefter må Brynjolf have opgivet projektet; kommentaren dækker kun knap en fjerdedel af Ramusteksten.³

I 1986 tog Sten Ebbesen og Lars Boje Mortensen sig for at undersøge teksten, mens jeg fik til opgave at tage mig af kodikologien. Denne artikel omhandler et par sider af sidstnævnte lille delprojekt med materiale dels fra Arnamagnæansk Institut i København, dels fra nationalbiblioteket og rigsarkivet i Reykjavik, som vi besøgte i forbindelse med et møde om

---

1. Jvf. DBL, 2. udg.

2. Om Brynjolf, hans forhold til ramismen og hans Ramuskommentar, jvf. Ebbesen 2003 og 2006.

3. Ebbesen 2003,178.

sagen i juli 1986.⁴ Det følgende kommer altså til at handle om håndskriftets opbygning, som er nogenlunde klar, samt om vandmærkerne, der til gengæld stadigvæk byder på en del udfordringer.

Opbygning af håndskrift A.

A: København, Arnamagnæanske Institut, AM 814, 4'o.

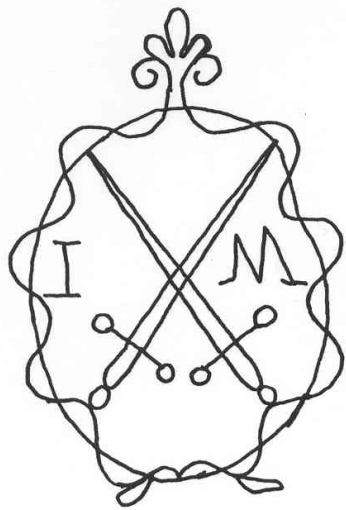
Læg	ff.	Blade pr.læg	Vandmærke	Skriver	Dateringer mv.
1	I+1-7	1(6)1	1	T 1r-14r	1640: 1r, T
2	8-15	8	2	B 14v-15v	
3	16-23	8	0	B 16r-28r	
4	24-29	2(1(2)1)	0	(A 29r)	lakune efter 28r
5	30-37	8	1	T 30r-110v	27 nov.: 30r, T
6	38-45	8	3		
7	46-53	8	1		19 feb.: 53r, T
8	54-61	8	0		
9	62-69	8	0		1641 26 nov.: 65v, T
10-13	70-101	8	0		
14	102-109	8	0		"mercatores": 103r, T
15	110-117	8	0	B 111r-281v	1642: 114r, B
16-24	118-189	8	0		
25	190-195	6	0		ingen lakune
26-28	196-219	8	0		
29-33	220-259	8	4		
34-35	260-275	8	5		
36	276-281+2	(8)1	5		
Fragment af opr. bind:					1643: B

Læg 4 : f.29 skrevet af Árni Magnússon, fremmed vandmærke, indsat og limet på f.26

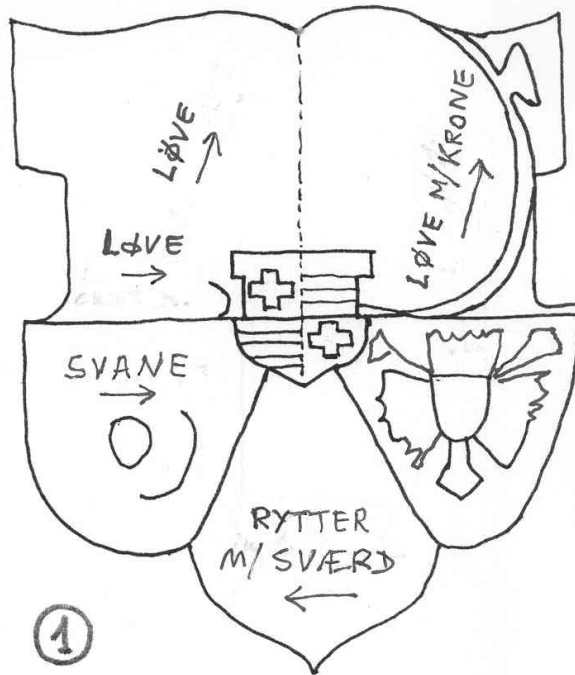
Læg 36: to sidste blade samt ekstra forsatsblad er limet på bindet

---

4. I denne anledning takker jeg meget +Jakob Benediktsson samt Sigurður Pétursson og Gunnar Harðarson. En del af oplysningerne i det følgende (dog kun de korrekte) skyldes dem. Tak også til Sten Ebbesen for at have gennemset nærværende; han hæfter heller ikke for noget.

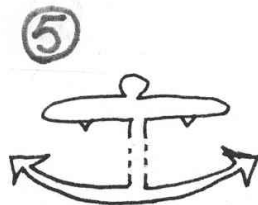
①

②

④

⑤

↑
← AM 814,4°

AM 4,2° →
↓

⑥

K

Skrivere:

B: Brynjólfur Sveinsson.

T: Torfi Jónsson (1617-89): nevø til Brynjolf, i skole på Skálholt indtil foråret 1641, fungerer som assistent for Brynjolf 1640-42; juni 1642 med Brynjolf til Altinget, derefter til Vestfjorden og København, hvor han immatrikuleres på universitetet den 9. december.

Vandmærker i A:

Vandmærkerne er svære at aftegne, da de alle sidder i falsen. Nogle af tegningerne kan udfyldes ved sammenligning med det ekstra materiale, der nævnes senere.

- (0): To krydsede daggertter i oval med rankemotiv, bogstaver "ML" eller måske "IM". To varianter i hvert læg, den ene som afbildet; i den anden er ovalen mere regelmæssig og har ikke den bule, der i ill. er vist foroven th.
- (1): Det slesvig-holstenske hertugvåben, her afbildet spejlvendt.
- (2): slynget og ret smalt, kunne ikke aftegnes.
- (3): rundt, med et eller flere ?horn, for utydeligt til at kunne aftegnes. Måske det samme som (7), se nedenfor.
- (4): Kande med 1 hank
- (5): Anker. To varianter i hvert læg, en fladere (som afbildet) og en mere buet.

Håndskriftets tilblivelse.

Det antages, at datoerne i håndskriftet faktisk gælder skrivende stund, og at håndskriftet blev udvidet med det til enhver tid forhåndenværende papir, efterhånden som der blev brug for det. I begyndelsen af håndskriftet oplyses det med Torfis hånd, at teksten er dikteret i Skálholt skole af LL (=Brynjolf).⁵

Så er den sandsynlige rækkefølge:

---

5. Se fotoet i Ebbesen og Koch s. 179. -- Brynjolfs monogram, et sammenskrevet "LL" = "Lupus Loricatus", findes som ejermærke i en håndfuld bøger på Kbhvn. K.B. (Ebbesen).

1640, før 27. november: T påbegynder arbejdet og skriver læg 1-2 næsten ud, nemlig indtil 14r, hvor der starter en sektion af teksten, som B. endnu ikke har færdig.

1640 27. november indtil måske juni 1642: T begynder på et frisk læg, hvor Brynjolf kan levere tekst igen. Det sker på 30r, ved starten af det, der nu er læg 5. T fortsætter til og med første blad af læg 15 (f. 110). Hen imod slutningen (103r) tilføjer han: "Hucusque perveni, nec ultra contendere licuit ob avocamenta varia immaturamque mercatorum navigationem". Det må være skrevet i forsommeren 1642. Torfi fortsætter trods alt nogle blade endnu. -- Han udfører dette arbejde jævnsides med et andet, nemlig en latinsk oversættelse af Völsungasaga (AM 4, 2'o, se nedenfor), også under Brynjolfs opsyn, et arbejde egnet som forberedelse til hans deposits i København.

I løbet af denne periode (nok snart efter 19. feb. 1641,⁶ og i hvert fald før 26. nov.) tages papiret med vandmærke (0) i brug. Det forekommer i de konsekutive læg 8-28, der sagtens kan være tilføjet på én gang.

1642 efterår indtil 1643, uvist hvornår: B. overtager skrivningen, hvor T. slap, skriver læg 15 færdigt og fortsætter indtil læg 36, hvor teksten standser.

Inden for dette tidsrum, og før papir (0) slipper op, bruger B et par læg af det til at udfylde den lakune, der starter ved slutningen af læg 2. Han fortsætter Torfi på f. 14v, og derefter er 15r-28r (læg 3-4) med vandmærke (0). Så standser Brynjolf; f. 28v er blank, formodentlig fordi B. ønskede at påbegynde et nyt kapitel her. De tre følgende blade er skåret ud før Árni Magnússons tid, måske af B. selv. Resultatet er, at teksten er ukomplet, da noget af Ramusteksten heromkring fortsat er ukommenteret.

---

6. Dateringen 19. feb. findes på sidste blad af læg 7, og vandmærke 0 begynder i læg 8. Dateringen 26. nov. findes ganske vist allerede midt i læg 9, så arbejdet er ikke gået hastigt i 1641. Måske det er her, Torfi har samlet sig om at oversætte Völsungasaga (se hs. B, nedenfor).

Vandmærkerne: datering, proveniens og paralleller?

Med denne redegørelse er den kodikologiske opgave i princippet løst, og det viser sig, at specielt vandmærke (0) har betydning for at afdække uregelmæssighederne i håndskriftets opståen. Det optræder, som om det hørte til et bestemt parti papir, der var taget i brug i Skálholt en gang i 1641 og altså måtte have været importeret senest da. Men hvornår og hvorfra?

Vandmærkerne (0, 1, 4, 5) findes ikke i Briquet, Filigranes, der også kun går indtil 1600, men heller ikke i Heawood 1950 (for 1601-1800) eller Fiskaa 1978 (Norge, Danmark). Vandmærke (4) minder dog lidt om Briquet, omkring nr. 12500 ("Pot | à une anse | pot d' étain"), men det er et meget almindeligt motiv. Standardværkerne var altså ikke til hjælp.

Det lod til at være en farbar vej at finde paralleller til (0,1,4,5) i andet materiale, der havde tilknytning til Skálholt i perioden, helst materiale, der indeholdt præcise dateringer. Samtidig kunne man håbe på at finde flere vandmærker, der var nemmere at bestemme.

Ekstra materiale gennemset for vandmærker.

Det ekstra materiale, jeg kom igennem,⁷ var:

B: København, Arnamagnæanske Institut, AM 4, 2'o. Oversættelse af Völsungasaga⁸ til latin, i Torfis hånd med rettelser af Brynjolf. Har ingen dateringer, men Torfis del må være fra ca. 1640 til 1642. På en indklæbet seddel gætter Árni Magnússon på, at oversættelsen er fra vinteren 1641-42.

C: Reykjavik, Landsbókasafn 40, 2'o, f. 1-190. Björn Jónsson, *Skarðsárannáler 1400-1645* (opr. indtil 1641). Afskrift taget på Skálholt af Jón Erlendsson, opr. måske 1641-42, med rettelser af Brynjolf og senere ejere.

D: Reykjavik, Þjóðskjalasafn, Bps. A.II.7: visitatsbog Skálholt 1641-1670.

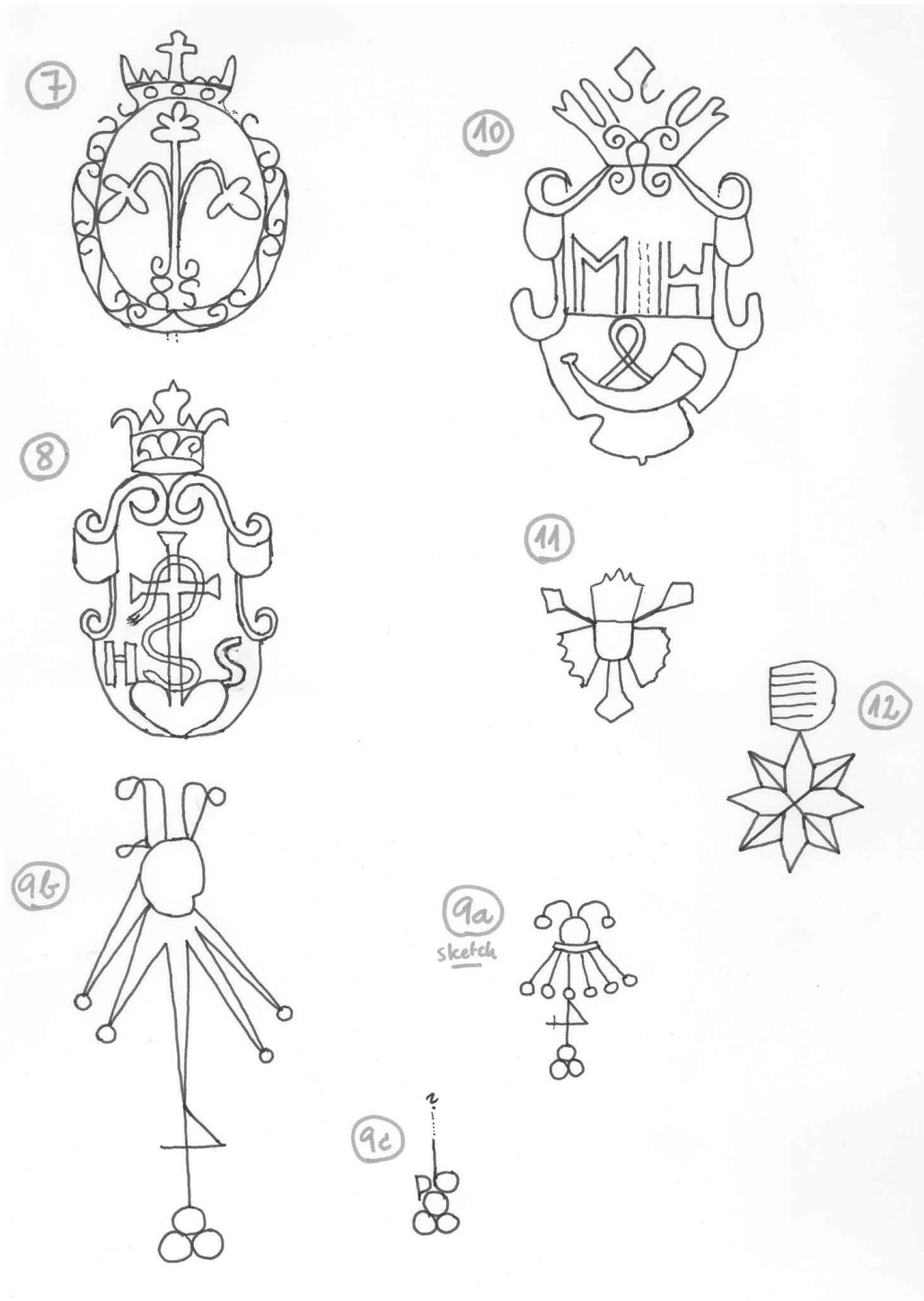
---

7. Følgende materiale er også set, men bruges ikke systematisk; for vandmærkenumre se også nedenfor. -- Reykjavik, Þss., Bps. A.II.6, visitatsbog Skálholt 1639 og 1643 (vm. (11) , derefter (7-8)). (Reykjavik , Þss., Bps. A.II.10 er også en visitatsbog fra Skálholt; den var udlånt i juli 1986 og er ikke set.) -- Reykjavik, Þss., Bps. B.III.5-B.III.8: Visitatsbøger fra Hólar 1631 ff. og 1659 ff. Delvis sene afskrifter, ingen slående paralleller i vandmærker. -- Reykjavik, Þss., Bps. B.V.2: Thorlakur Skulasons brevbog, Hólar 1628-54. Ingen slående paralleller i vandmærker. -- Reykjavik, Lbs, 941, 4'o (no.8): Ramistiske quaestiones, der ligner Brynjolfs. Skriver og vandmærke ukendt. -- København, AM 267, 2'o, breve til Worm fra forskellige: mest fremmede vandmærker. Nr. 55, Akureyri 1639, vm. (11). Nr. 93, Skálholt aug. 1637, vm. (1). Nr. 108, Laufás sep. 1641, måske vm. (0), men usikkert. Nr. 192, Hólar aug. 1642, vm. (1). -- AM 1058, 4'o: islænderes breve til islændere, stort set ingen vm. genkendelige; måske vm. (8) i et brev fra Brynjolf 1643.

8. Ikke Regnar Lodbrogs saga, så langt kom Torfi ikke (Jakob Benediktsson, mundtligt).

E: Reykjavik, Þjóðskjálafn, Bps. A.II.8: visitatsbog Skálholt, dækker 1641, 1645, 1648.

F: Reykjavik, Þjóðskjálafn, Bps. A.II.9: visitatsbog Skálholt, dækker 1642-1652.

Ekstra vandmærker:

- (6): Æskulapstav med to blade foroven. Andetsteds på bladet: Bogstav K.
(7): Gren med 3 blade foroven, i oval med slynget bort og krone foroven.
(8): Slange over kors + hjerte, samt bogstaver HS, i skjold med krone foroven.
(9a-c): Narrehoveder.
(10): Bogstaver MH (eller HM eller MM), samt jagthorn, i skjold med krone foroven.
(11): Holstensk nældeblad.
(12): Ottetakket stjerne. Kun set i Rvik Lbs 941, 4'o.

Dateringer.

Skemaet viser de omtrentlige tidsrum, hvor papir med de angivne vandmærker har været brugt. I hss. A, D, E og F er der eksplicitte dateringer, mere eller mindre præcise. De er selvfølgelig *termini ante quos* for ibrugtagningen af papiret, de står på. Dateringerne af B og C er skønsvise, se ovenfor.

År:	Hs.:	A	B	C	D	E	F	
1640								1640
-								-
-		1,2						-
-		1,3	?					-
1641		1,3						1641
-		0	0 ?	?		9b		-
-						0		-
-			? 6	0		8,10		-
1642				?	0			1642
-		0	?					-
-		4+5		? 9a				-
-							0	-
1643				?				1643
-								-
-								-
-								-
1644								1644
-								-
-					8			-
-					0		v	-
		A	B	C	D	E	F	

Vandmærke (0) er det tidligst brugte i D, som begynder omkring 16. marts 1641 (D, p. 2, 9-10). I hs. A ses det også i 1641, formentlig snart efter februar (se ovf.). Det kan være sluppet op engang i 1642 (A). I så fald er resten af lageret måske brugt på F, der starter i august 1642; her dækker (0) de første 11 læg (indtil 1649), hvorefter der sluttet med et læg med (9c) og et læg med et fremmed vandmærke.

Blandt de øvrige her nævnte vandmærker har sikkert (1) været i brug før (0), og (4,5,8) er taget i brug senere.

Lokalisering.

I hele materialet er der set to vandmærker, der kan stedfæstes umiddelbart, nemlig:

(1): det slesvig-holstenske hertugvåben. Det forekommer i:

A, den tidlige del, 1640 eller 1641 før 19. feb.

Kbhvn AM 267 2'o nr. 93, Gísli Oddsson, Skálholt 1637 aug.8.

Kbhvn AM 267 2'o nr. 192, Þorlákur Skúlason, Hólar 1642 aug. 31.

-- Jvf. Rottensten & Waaben bd. 1 p. 176-177 nr. 218-20 (datering 1637-38).

(11): det holstenske nældeblad, der forekommer i:

Rvik Þss., Bps. A.II.6, visitatsbog Skálholt, juli-august 1639

Kbhvn AM 267 2'o nr. 55, Benedikt Magnússon, Akureyri 1639 aug. 29.

-- Jvf. Rottensten & Waaben bd. 1 p. 181 nr. 233-34 (datering 1637, 1640).

Dette er de to eneste vandmærker, jeg har genkendt i Rottensten og Waaben; jvf. samme værk, bd. 2, 151-54 om holstenske og udenlandske vandmærker.

Disse få forekomster er ret spredte enten i tid eller i sted, og det er ikke sikkert, at samme vandmærke stammer fra samme parti papir. Eksemplarerne på Skálholt har nok også allerede ligget der, før Brynjolf ankom og tiltrådte sit embede.

Men under alle omstændigheder må man antage, at bispesædet har haft andel i en handel med holstensk papir, og det rejser spørgsmålet, om nogle af de øvrige vandmærker, der er vist her, også er holstenske.⁹ Særlig interessant bliver det for vandmærke (0), da dette parti kan være importeret på foranledning af Brynjolf selv; biskoppen havde egen import af papir, og det virker, som om type (0) er koncentreret omkring Skálholt. Der lader ikke til at være efterretninger om, hvem bispesædet handlede med i netop disse år. Den, der får efterforsket disse spørgsmål, vil formentlig kunne anse sig for grundlægger af den islandske vandmærkeforskning.

fritzsp@gmail.com

---

9. At nogle af vandmærkerne (0,1,4,5) er holstenske, har jeg også fra en privat meddelelse fra Ove K. Nordstrand via Erik Petersen, 1986 21. august. Nordstrand daterede dem til slutningen af 1630erne. Der kan sikkert gøres mere i sagen.

Citeret litteratur:

- Briquet, C.M., *Les filigranes: Dictionnaire historique des marques du papier dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*. A facsimile of the 1907 edition ... edited by Allan Stevenson. I-IV, Amsterdam 1968. -- I skrivende stund også på nettet som *Briquet Online* <http://www.ksbm.oeaw.ac.at/_scripts/php/BR.php>, hentet 2011-05-20.
- Ebbesen, Sten, og Carl Henrik Koch, *Dansk filosofi i renæssancen 1537-1700*, København: Gyldendal 2003. Om Brynjólf: pp. 177-183 (v. Sten Ebbesen).
- Ebbesen, Sten, 'Brynjólfur Sveinssons position i dansk filosofi'. I: Jón Pálsson & al., udg., *Brynjólfur biskup. Kirkjuhöfðingi, fræðimaður og skáld*, Háskolaútgáfan: Reykjavík 2006, pp. 323-331.
- Fiskaa, H.M. og O.K. Nordstrand: *Papers and watermarks in Norway and Denmark*. Monumenta chartæ papyraceæ historiam illustrantia XIV, Amsterdam 1978.
- Heawood, Edw.: *Watermarks, mainly of the 17th and 18th centuries*. Monumenta chartæ papyraceæ historiam illustrantia I, Hilversum 1950.
- Rottensten, Birte, & Ebba Waaben, *Danske vandmærker og papirmøller 1570-1695*. Bind 1: Vandmærker, 1986. Bind 2: Papirmøller, 1987. Kbhvn.: Kunstakademiets Konservatorskole.